

loškim promišljanjima“. Tamo samo usput navodi teme koje su vodile Pavlovsku teologiju u prošlosti. Istini za volju – većina komentara na poslanice ima kratak teološki osvrt, što zapravo ukazuje na problematiku koju novozavjetna i biblijska teologija u cijelosti nameću dogmatskoj teologiji, tj. pružaju određenu kritiku okoštalih formi vjere.

Tako ovaj komentar postaje prostor u kome se biblijskom tekstu možemo izložiti baš reformacijski – da se sami, ali i kao Crkva stalno reformiramo s obzirom na Pismo i ne pristajemo uz brzinske i jednostavne formule. Preispitivanje se vidi na mnogim mjestima, a naš će ga čitatelj vjerojatno najprije uočiti u McNicolovu komentaru na Otkrivenje. McNicol gotovo u potpunosti napušta pristup dispencijanskog postmilenijarizma, tako u omiljenog u evanđeoskim krugovima.

Načelno, ovaj projekt *Riječ koja preobražava* treba pozdraviti – i ne samo zato što se u ovom našem prostoru svaki napor da se Biblija približi vjernicima treba pozdraviti. Nadam se da će čitatelji naći otvorenosti da se predaju izazovu dubljeg čitanja Biblije i preispitivanja svoje utabane vjere. Ostaje jedino težina, da se još uvijek primarno moramo oslanjati na prijevode, pa time mnoga specifična, naša pitanja ostaju nepostavljena i neistražena.

Ksenija Magda

William R. Estep

Povijest anabaptizma: Uvod u anabaptizam šesnaestoga stoljeća

Krapina: Baptistička crkva „Emanuel“, 2020., str. 249.

Knjigu *Povijest anabaptizma: Uvod u anabaptizam šesnaestoga stoljeća*, američkog autora Williama R. Estepa, objavila je u Krapini 2020. godine Baptistička crkva „Emanuel“ u suradnji s Teološkom biblijskom akademijom. Knjiga je prijevod trećega, revidiranog i proširenog izdanja izvornika *The Anabaptist Story: An Introduction to Sixteenth-Century Anabaptism*, koji je 1996. objavila izdavačka kuća Wm. B. Eerdmans (Grand Rapids, SAD). Izvrsno ju je preveo Miroslav Balint-Feudvarski, lektorirala i stilski dotjerala Ivana Balint-Feudvarski, a završnu je korekturu izvršio Miško Horvatek.

Autor William Roscoe Estep (1920. – 2000.), vodeći svjetski autoritet za anabaptistički pokret, istraživao je i predavao američku baptističku povijest. Služio je kao profesor povijesti Crkve na Southwestern Baptist Theological Seminary u Fort Worthu, u Teksasu, od 1954. do umirovljenja 1990., a povremeno i do 1994. godine. Tijekom tog vremena napisao je i objavio brojna djela iz područja anabaptističke povijesti i svjetskih misija, među kojima su *Renaissance and Reformation* (1986), i *Whole Gospel, Whole World* (1994).

Njegova knjiga *The Anabaptist Story: An Introduction to Sixteenth-Century Anabaptism* doživjela je tri izdanja. Prvo je izdanje knjige objavio 1963. s uvjerenjem da proučavanje anabaptista 16. stoljeća može biti poučno za sve koji žele slijediti Krista kao poslušni učenici i koji traže smislen i svrhovit život (str. 3-4). U drugom izdanju (1965.) ispravio je pogreške u činjenicama ili u tumačenju iz prvog izdanja te upotpunio tekst novim saznanjima i uputnicama na izvorne tekstove. Prijevod je drugog izdanja objavila 1977. godine Baptistička teološka škola u Novom Sadu pod nazivom *Istina je neuništiva*. U predgovoru trećem izdanju (1996.) izrazio je nadu da će svijet 16. stoljeća na stranicama knjige oživjeti, „a zajedno s njime i anabaptisti sa svim svojim vrlinama i manama, jakostima i slabostima, ali više od svega sa svojom vjerom i idealima koji su ih motivirali da riječju i djelom, u životu i smrti, svjedoče za istinu koju su smatrali dovoljno vrijednom da za nju žive i umru“ (str. 4). Autor je naglasio da „vjerojatno ne postoji nijedna druga skupina unutar kršćanske povijesti koju su toliko nepošteno prosuđivali kao što su to anabaptisti šesnaestoga stoljeća“ (str. 7). Anabaptiste su povjesničari od 16. do 20. stoljeća krivo shvaćali, namjerno ih pogrešno predstavljali ili pak potpuno zanemarivali.

Knjiga ima jasan cilj – stvoriti i promicati pozitivniju i iskreniju sliku anabaptističke tradicije reformacije. Pritom se autor ne trudi jedino prezentirati povijesne činjenice i intelektualne informacije, već nastoji suvremenom čitatelju pomoći u razumijevanju duhovne motivacije koja je držala anabaptiste čvrsto u vjeri u Isusa Krista unatoč progonima, mučenjima i svekolikoj patnji i životnim teškoćama. U Estepovoj knjizi anabaptisti 16. stoljeća vrsni su primjer kršćanskoga života kršćanima 21. stoljeća.

Knjiga u jedanaest poglavlja donosi opći pregled anabaptističkog pokreta 16. stoljeća, od informacija o rađanju pokreta te ključnih ljudi i njihovih djela do teoloških karakteristika pokreta i širenja pokreta Europom i preko oceana.

Za rađanje anabaptističkog pokreta posebno su zaslužni Conrad Grebel, Felix Manz i George Blaurock, koje je autor nazvao „meteorima u noći“ (str. 28). Grebel je raspravljao s Ulrichom Zwinglijem, ustanovio krštenje vjernika, neustrašivo je propovijedao iz Biblije, a zbog toga i progonjen te često u zatvoru. Služba mu je trajala samo godinu i osam mjeseci (str. 38), umro je od kuge 1526. godine. Felix Manz, međutim, bio je „prvi anabaptist koji je umro kao mučenik od ruke protestanata i prvi koji je umro u Zürichu“ (str. 38). Utopljen je u siječnju 1527. godine. George Blaurock bio je vođa koji je krstio prve obraćenike anabaptiste. Nadmašio je Grebela i Manza u doseg i učinkovitosti službe. Estep navodi za Blaurocka: „Nakon što su ga na dan izvršenja smrtne kazne na Felixu Manzu strašno pretukli štapovima, širio je anabaptističku vjeru još dvije i pol godine, sve dok i njega nisu pogubili zbog ‘krivovjerja’. Spalili su ga na lomači 6. rujna 1529. godine, blizu Klausena u Tirolu“ (str. 42). Sva su trojica bila sveučilišno obrazovani ljudi koji su

iscrpno proučavali Novi zavjet na grčkom jeziku te su predvodili reforme Crkve prema Novom zavjetu dublje i obuhvatnije i od Zwinglija i od Luthera.

Anabaptistički pokret brzo se širio švicarskim zemljama, južnim njemačkim zemljama, austrijskim nasljednim zemljama i Tirolom. Među anabaptističkim vođama osobito se istaknuo Michael Sattler, bivši benediktinac iz južne Njemačke, koji je prihvatio reformacijsko učenje švicarske braće te je sve do svoje mučeničke smrti, u svibnju 1527. godine, služio kao anabaptistički propovjednik. Njega su rimokatoličke vlasti uhitile 1527. i spalile u Rottenburgu, a njegovu ženu utopile nekoliko dana kasnije. Sattler je zaslužan za usvajanje *Schleitheimskog vjeroispovijedanja*, tijekom sabora anabaptista u gradiću Schleitheimu, na sjeveru Švicarske, 24. veljače 1527. godine. Dokument je iskaz ranoga anabaptističkog vjerovanja, izvorno je naslovljen kao *Brüderlich(e) Vereinigung etzlicher Kinder Gottes sieben Artikel betreffend (Bratski savez neke Božje djece u vezi sedam članaka)*, a poznat je i kao *Schleitheimski bratski savez*. Sedam članaka *Schleitheimskog vjeroispovijedanja* ne sadrži zaokružene izjave o kršćanskoj doktrini, već obranu protiv učenja neke „lažne braće“ koji su naginjali antinomizmu. Tekst je nastao u vremenu kad su anabaptistički vođe nastojali istaknuti određene biblijske istine nasuprot neistinitog učenja „lažne braće“. „Lažna braća“ su izgleda bili neki anabaptisti iz južne Njemačke čije je vjerovanje bilo više racionalističko, a manje biblijsko od vjerovanja švicarske braće.

Teološki je najimpresivniji rani anabaptist bio dr. Balthasar Hubmaier (oko 1480. – 1528.). Estep ga opisuje kao „kreativnog teologa“ koji je dobro „poznavao skolastičku teologiju i patrologiju“ (str. 61). Bio je student Johanna Ecka, Luthe-rova protivnika u raspravama, na sveučilištu u Friedbergu i Ingolstadtu, gdje je stekao licencu i doktorat iz teologije. U ožujku 1523. povezuje se s Zwinglijem i vođama švicarske reformacije te sudjeluje u raspravama. Prihvaća reformacijsko učenje Ulricha Zwinglija, a po povratku u Waldshut započinje reformama u gradu, zbog čega su austrijske vlasti vršile pritisak na gradsko vijeće da ga otpuste. Tijekom 1525. prekida s katoličanstvom, ženi se Elisabethom Hügeline, prihvaća krštenje i priklanja se anabaptističkim nazorima, što ga dovodi u sukob sa Zwinglijem. Kad je Zwingli objavio traktat *O krštenju, anabaptizmu i krštenju male djece*, Hubmaier žestoko odgovara traktatom *Kršćansko krštenje vjerujućih*. Zatim između njih nastaje prepiska, a Hubmaier je kruni djelom *Dijalog između Balthasar Hubmaiera iz Friedburga i majstora Ulricha Zwinglija iz Züricha o krštenju male djece*. U prosincu 1525. austrijska je vojska ušla u Waldshut, a Hubmaier sa suprugom i suradnicima bježi u Zürich, gdje je završio u zatvoru (1525./1526.). Sačuvao je život tako da se pod Zwinglijevim pritiskom odrekao svojih uvjerenja, a zatim je to opozvao. Posramljen je napustio Zürich i preselio se u Nikolsburg (Moravska), gdje je za godinu dana njegova propovijedanja i poučavanja kršteno nekoliko tisuća ljudi. Napisao je i objavio *Katekizam* (1526.), niz knjiga za obranu krštenja odraslih osoba i nekoliko rasprava. Zajedno sa suprugom uhićen je 1527.

godine, zatvoren i mučen. Spaljen je u Beču kao heretik 10. ožujka 1528., a žena je potopljena nekoliko dana poslije.

U petom poglavlju Estep raspravlja o posljedicama progona anabaptista u Švicarskim kantonima. Istjerani iz svojih mjesnih kantona, anabaptisti su pobjegli na jug Njemačke i u Moravsku, odakle su otišli u Poljsku, sjevernu Njemačku i Nizozemsku. Na tim su novim područjima anabaptisti propovijedali Evandjelje, među njima su se istaknuli propovjednici Hans Denck, Hans Hut i Pilgram Marpeck.

U šestom poglavlju Estep raspravlja o anabaptistima u Moravskoj i „zajednici dobara i u vidu proizvodnje i u vidu potrošnje“ (str. 101). Skupina anabaptista (oko dvjesto osoba) iz Tirola je odselila 1529. zbog progona u moravski grad Austerlitz, gdje su im lokalni upravitelji obećali slobodu bogoštovlja. Toj se skupini pridružio Jakob Hutter. U Moravskoj su se povezali sa zajednicom anabaptista koji su se strogo držali zajedništva dobara utemeljenoga na učenju i praksi rane Crkve iz Djela apostolskih. Progonstva su ih odvela do Mađarske i Ukrajine, a poslije 1874. u južnu i sjevernu Dakotu u SAD-u; u Manitobu u Kanadi te u Paragvaj.

Zatim, u sedmom poglavlju autor analizira anabaptistički pokret u Nizozemskoj, gdje najviše prostora posvećuje Menno Simonsu (oko 1496. –1561.). Simons je kao putujući propovjednik posjećivao brojne anabaptističke skupine te zbog opasnosti od uhićenja noću propovijedao okupljenim vjernicima. Postao je vođa anabaptističkog pokreta u Nizozemskoj i sjeverozapadnoj Njemačkoj. Organizirao je slobodne i neovisne zajednice s vlastitim vođama. Ubrzo su njegovi sljedbenici, pa i druge anabaptističke skupine, postali poznati kao menoniti.

Tri su poglavlja (8, 9, 10) usredotočena na anabaptističke naglaske biblijske teologije. Anabaptisti su smatrali da „pripadaju glavnoj struji kršćanske vjere“ (str. 134), opetovano su tvrdili da „nitko ne može postaviti drugoga temelja osim onoga koji je već postavljen, a taj je Isus Krist“ (usp. 1 Kor 3,11). Prihvatili su načela reformacije *sola Scriptura*, *sola gratia*, *sola fide* (samo Pismo, milost i vjera) te su, za razliku od vjernika evangeličke, reformirane i anglikanske tradicije reformacije, vjerovali da svatko mora osobno povjerovati u Isusa Krista da bi se mogao pribrojati Božjem narodu pa su odbacivali krštenje male djece. Smatrali su da krštenje male djece nije biblijsko krštenje jer mu nedostaju elementi nužni za krštenje, primjerice razumijevanje Riječi Božje i vjera u Isusa Krista, koji su preduvjet krštenju. Krstili su samo odrasle ljude koji su svoju vjeru u Isusa Krista javno ispovijedali. Bili su optuživani da prekrštavaju vjernike, otuda i naziv anabaptisti (ponovno kršteni), koji oni nikada nisu prihvaćali. Estep ističe Balthasara Hubmaiera kao najsposobnijeg branitelja anabaptističkog stajališta o krštenju u 16. stoljeću. Od njegovih jedanaest knjiga i pamfleta, koje je posvetio obredima, njih šest se dotiču krštenja (str. 152).

Anabaptisti su naglašavali istinsko učenje i nasljedovanje Isusa Krista jer – smatrali su – nitko ne može istinski poznavati Krista ako ga ne slijedi svojim životom. Iz svoje su sredine isključivali one koji su prema nauku Svetoga pisma i nakon bratske opomene živjeli u grijehu. Njihov je naglasak u poučavanju bio na odnosu kršćanina s Isusom Kristom, odnosu koji treba biti prožet ljubavlju. Taj je odnos morao biti sveza između unutarnjega duhovnog iskustva i prihvaćanja nauka Svetoga pisma.

U tumačenju naravi Crkve naglašavali su nauku Svetoga pisma. Smatrajući da je postojeće crkvene strukture nemoguće obnoviti, nisu se trudili oko reforme Crkve, već za njezino ponovno uspostavljanje prema nauku Svetoga pisma. Zalagali su se za uspostavu Crkve u vitalnosti i vjernosti, po uzoru na Crkvu 1. stoljeća. Crkva je postojala i bila primijećena stoga što je Bog bio prisutan i djelatan među vjernicima koji su prihvatili Isusa Krista kao osobnoga Spasitelja. Crkva je, smatrali su anabaptisti, dragovoljna udruga predanih Kristovih učenika. To je zajedničko učenje i može se promatrati kao „bratstvo vjernika čije je građanstvo na nebu, ali koji žive na zemlji u neraskidivoj tenziji s ovim svijetom“ (str. 174). Prava Crkva nije nepoznati broj izabranih unutar sveobuhvatne državne Crkve, kako su to smatrali luterani i kalvinisti, već je prava Crkva vidljiva grupa učenika odvojenih od svijeta (svijet je i državna Crkva). Stoga, isticali su, Crkva i država moraju biti odvojene, teorijski i praktično (str. 190). Čistoća Crkve treba se održavati isključivanjem nepokajanih grešnika (str. 180–183). Svi su članovi Crkve predani kršćani i trebaju biti aktivno uključeni u evangelizaciju svih ljudi koji nemaju osobno iskustvo spasenja u Isusu Kristu.

Anabaptisti su zastupali slobodno i neovisno crkveno uređenje vjerničke zajednice, u kojoj svi članovi moraju biti vjernici kršteni u odrasloj dobi na temelju javno ispovijedane svoje vjere u Isusa Krista i gdje su sve odluke trebale biti donesene zajednički i biti utemeljene u Svetom pismu. Nastojali su primjenjivati biblijski nauk o svećeništvu svih vjernika pa su na temelju toga nauka strukturirali lokalne crkve uz praktično odbacivanje Crkvene hijerarhije.

Rani anabaptistički vođe i vjernici bili su progonjeni od svih: vlasti, rimokatolika, luterana i kalvina. Mnogi su od njih, posebice u Austriji i austrijskim nasljednim zemljama, nakon obraćenja Bogu preživjeli samo nekoliko godina, i to u bijegu. Unatoč progonima, anabaptisti su ozbiljno i odgovorno proučavali, poučavali i primjenjivali Sveto pismo te oblikovali teologiju i život Crkve na temelju nauka Novog zavjeta.

Autor završava knjigu poglavljem „Preko mora i kroz godine“, u kojem prati širenje anabaptističke vjere po cijelom svijetu. Među izravne anabaptističke potomke svrstava menonite, huterite i amiše, a za suvremene baptiste smatra da su bili pod značajnim utjecajem anabaptističkih učenja kad su se pojavili u 17. stoljeću. Naznačio je utjecaj ranih anabaptista na engleske separatiste i rane engleske baptiste od kojih su se razvile moderne baptističke crkve. Na kraju Estep zaklju-

čuje da današnji baptisti, kvekeri i bratske crkve baštine dio naslijeđa anabaptista 16. stoljeća.

Knjiga je napisana iscrpno, znalački, tečno i informativno te pruža originalnu i kreativnu sintezu anabaptističkog pokreta. Donosi dokumentirani pregled najnovijih istraživanja podrijetla i razvoja anabaptista te popis najnovije znanstvene literature i izvorne građe. Knjiga ima dvostruku namjenu. Prvo, namijenjena je čitateljima koje interesiraju povijest i teologija reformacije, posebice onima koje zanima nastajanje, razvoj i specifičnosti pojedinih struja anabaptističkih zajednica. Drugo, namijenjena je čitateljima koje zanima dinamika života novozavjetne Crkve u požrtvovnoj predanosti proučavanju, naviještanju i primjeni Svetog pisma u svakidašnjem životu, bez obzira na teškoće, kušnje, progone i mučeništvo.

Stanko Jambrek

Darko Tomašević

Život, ljudi i običaji u Bibliji

Katolički bogoslovni fakultet: Sarajevo; Glas Koncila: Zagreb, 2019., 250 str.

Iz pera prof. dr. sc. Darka Tomaševića, dekana Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Sarajevu, proizašlo je djelo *Život ljudi i običaji u Bibliji*, a u izdanju dotičnoga fakulteta u suradnji s Glasom Koncila iz Zagreba. Dr. Tomašević je rođen 1972. godine, studij teologije završio je 1997. godine na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji u Sarajevu, licencijat iz Svetoga pisma postigao je 2002. godine na Papinskom biblijskom institutu u Rimu, a 2005. godine obranio je doktorsku disertaciju na Papinskom Sveučilištu sv. Tome Akvinskog u Rimu (Angelicum) na temu „The Parable about the Widow and the Judge (Luke 18:1-8): Exegetical Theological Study“ [„Prispodoba o udovici i sucu (Lk 18,1-8): egzegetsko-teološka studija“]. Dr. Tomašević predavač je većine novozavjetnih traktata na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Sarajevu, gdje je od 2009. do 2015. godine bio prodekanom za znanost, a od 2015. godine obnaša dužnost dekana.

Uz disertaciju i knjigu u fokusu, dr. Tomašević je objavio još osam knjiga, od kojih je nekoliko knjiga srodne tematike s predmetnom, poput *Sveta zemlja: povijesno-duhovni vodič* (2010.), *Poznato i nepoznato u Bibliji* (2012.) i *Sveta Zemlja: povijesno-duhovni pratitelj* (promijenjeno izdanje, 2013. i 2017.), a nakon predmetne knjige, 2020. godine je u izdanju Salesiane iz Zagreba objavio još jednu knjigu, pod nazivom *Drugačije Evandjelje*. Uz navedene knjige, objavio je i brojne članke različite tematike (primarno biblijske) u domaćim i stranim časopisima i zbornicima, a preveo je i četiri knjige, uključujući važno kapitalno djelo Raymonda E. Browna s područja novozavjetne teologije *Uvod u Novi zavjet* (Kršćanska